

Nevena Tanasić

DENOTACIJA I KONOTACIJA IMENA *BALKAN* I NJEGOVIH IZVEDENICA

Uvod

U radu će biti riječi, kao što je vidljivo i iz naslova, o konotacijama riječi *Balkan* i njegovim izvedenicama (*balkanizacija*, *balkanština*, *Balkanci*...) u hrvatskom medijskome diskurzu, ali i njegovome mogućem odrazu u svjetskoj političkoj javnosti. Dakle, rad će prikazati na koji je način percipiran *Balkan*, ali i na koji su način njegovi stanovnici percipirani izvan granica Balkana, odnosno na Zapadu. U radu će biti izneseni svi oni primjeri pronađeni u raznim medijima: novine (*Glas Slavonije*), televizija i razne internet-ske stranice. Osim toga, bit će riječi i o podrijetlu imena *Balkan*, odnosno o njegovome primarnom značenju, ali i o povijesnim uzrocima njegove zloupotrebe u hrvatskom medijskome diskurzu. Rad će se osvrnuti i na činjenicu da se Europa, ali i ostatak svijeta, sve češće, u želji da budu politički korektni ili iz nekog drugog razloga, obraćaju *Balkanu* kao *Jugoistočnoj Europi*, što u velikoj mjeri govori o tome kroz koju perspektivu Zapad gleda na *Balkan* i njegove stanovnike. Zašto danas *balkanizacija*, kao jedan neutralan pojam kakav bi trebao biti, poprima toliko negativne konotacije? Zašto se *Balkanci* kao predstavnici balkanskoga poluotoka smatraju nazadnima, neotesanima i primitivnima? Rad će pokušati dati odgovore na sva ta pitanja.

O podrijetlu imena *Balkan*

U današnje je vrijeme sve učestalija pojava zloupotrebe riječi *Balkan*, ali i njegovih inačica. No, valja krenuti od početka i definirati, odnosno odrediti podrijetlo imena *Balkan*. Dakle, *Balkan* je ime planine koja dijeli Bugarsku od istoka ka zapadu, a koja se pruža paralelno s Dunavom. Obično se uzima da je ime *Balkan* stiglo na jugoistok Europe s otomanskim Turcima te da dolazi od turske riječi za planinu.¹

---

¹ www.bs.wikipedia.org/wiki/Balkan (zadnja izmjena 25. 10. 2010., 14:20)

Balkan ili Jugoistočna Europa

Ime *Balkan* dolazi od turske riječi za planinu. To je ime u različitim periodima dobivalo različita obilježja; do 19. stoljeća označavalo je dva planinska lanca u pokrajini istočno od Kaspijskog mora, a u 19. stoljeću čak je podrazumijevao turkmenska plemena. Nadalje, to ime u 20. stoljeću poprima političke konotacije, najčešće negativne. No u poslijeratnom periodu, dakle, oko polovice 20. stoljeća, ime *Jugoistočna Europa* postaje nepoželjno za javnu upotrebu zbog nacističkih zloupotreba toga imena. U ostatku Europe i u SAD-u oba se imena podjednako rabe u identičnom smislu, s tim da se lagana prednost ipak daje imenu *Balkan*. Što zapravo *Balkan* i njegovi stanovnici označavaju na svjetskoj političkoj sceni? „U vezi s Balkanom naglašavano je da njegovi stanovnici ne mare za standarde ponašanja koje je kao normative smislio i propisao civilizovani svet.“ (Todorova, 1999: 15). Tomu u prilog ide i tvrdnja Nicole Lindstrom², predavačice na sveučilištu York o istraživanju odnosa Europske unije i unutarnjih promjena u tranzicijskim društvima, koja kaže sljedeće: „Ako pojam Balkan promatrate kao pitanje klase, onda su Balkanci vrlo slični pojmovima onome što u SAD-u zovemo „smeće iz prikolice“ ili „bijelo smeće.“. Lindstrom se, među ostalim, bavila i konotativnim značenjima pojma *Balkan* u Hrvatskoj krajem devedesetih te je ustvrdila da se taj pojam u Tuđmanovo doba rabio, gotovo isključivo, kao pojam suprotan u svojoj prirodi Europi, a Hrvatska je samu sebe identificirala nasuprot *Balkanu*. Na pitanje što je s pojmom *Balkan* u svakodnevnoj komunikaciji koji se često rabi kao označenik nečega nepoželjnog, Lindstrom³ odgovara: „U tom korištenju pojma Balkan ima onoga što se u teoriji naziva *gniježđenjem orijentalizma*“, aludirajući pritom na činjenicu da se Balkan u svjetskome medijskom diskurzu donekle smatra orijentalizmom, točnije njezinom novom inačicom.

Najčešće je konotativno značenje koje *Balkan* dobiva u europskom, odnosno svjetskom medijskome diskurzu ono koje kaže da je *Balkan* mračni i nepristupačni dio Europe, svojevrsni otpad, rubni dio (rubni u onome kulturnološkom smislu) „napredne“ Europe. Osim toga, *Balkan* se često veže uz pojmove kao što su konflikti, nestabilnost, nesigurnost, anarhija, korupcija i sl. Katarina Luketić⁴ u svome članku *Bijeg s Balkana* kaže sljedeće: „Nadalje, *Balkan* je u zrcalu obrnuta slika Europe: negativna, sablažnjiva i naizgled nepoželjna. Kažem naizgled nepoželjna, jer bez te obrnute, mračne slike *Balkana*, Europa se – također pojam - fantazma – ne bi imala u odnosu na što konstruirati. *Balkan* joj je dakle potreban kao suprotnost, nategnuta negativna krajnost prema kojoj će izgraditi vlastiti identitet, i to identitet kao krov-

² www.jutarnji.hr (zadnja izmjena 24. 11. 2007.)

³ Isto kao 2.

⁴ www.zarez.hr (br. 224, 7. 2. 2008.)

nu, nadnacionalnu, kulturnu konstrukciju pod koju se mogu zakloniti različiti i fragmentirani mikroidentiteti.“ Navodeći odnos između Europe i *Balkana*, Todorova navodi sljedeće: „Međutim, sa svim neodređenostima prelaznog položaja (sa jednim izuzetkom turskoga) sastoji se u tome što ne samo da nesumnjivo jesu Evropljani, već su se i žrtvovali da bi spasili Evropu od upadâ iz Azije; ta žrtva ih je na površini ostavila umrljanim, ali nije okaljala njihovu suštinu.“ (Todorova, 1999: 108).

Ipak, nije sve tako crno i slika se Balkana pomalo mijenja na bolje. Tomu u prilog ide i viđenje *Balkana* u američkom medijskome diskurzu: „The Balkans, once known as a hotbed of crime and violence amid wars in Yugoslavia and the transition from communism, have become one of the safest areas in Europe.“⁵

Izvedenice imena *Balkan* i njihove konotacije

Najčešće su izvedenice imena *Balkan* sljedeći nazivi: *Balkanac*, *balkanski*, *balkanizacija*. Svaki od tih naziva ima svoje konotacije, kako na hrvatskoj političkoj sceni, tako i na europskoj, odnosno svjetskoj sceni. O Balkancima, kao pripadnicima balkanskoga podneblja, najčešće postoji loše mišljenje – *Balkance* se prvenstveno smatra neotesanima, nepoželjnima, nekulturnima, donekle i „društvenim otpadnicima“, a to je vidljivo u sljedećoj šovinističkoj izjavi:

- (1) *Kad letim, u aerodromskim pušionicama viđam još samo Arape i Balkance.* (Glas Slavonije, 7)

Nadalje, najčešća je izvedenica imena *Balkan* upravo *balkanizacija* koja bi trebala imati samo i jedino neutralnu konotaciju. *Balkanizacija* kao neutralan i geopolitički pojam podrazumijeva rascjepkanost, najčešće teritorijalnu, ali ima i negativan prizvuk jer podrazumijeva i netrpeljivost među različitim skupinama. No kao što je općepoznato, taj je termin (pre)često puta uporabljen te stoga, i zloupotrebljavan, kao što to pokazuju sljedeći primjeri:

- (2) *Velikoj Britaniji prijete balkanizacija.* (www.dnevnik.hr, zadnja izmjena 13. 1. 2007.)
- (3) *Zapravo, globalizacija sve više sličići balkanizaciji.* (www.glas-slavonije.hr, zadnja izmjena 4. 2. 2002.)

U prvome primjeru možda nije riječ o negativnoj konotaciji, nego neutralnoj, no drugi primjer samo naočigled čini se neutralnim, no zapravo ima

---

⁵ „Za vrijeme ratova u Jugoslaviji i bijega od komunizma, *Balkan*, jednom žarište kriminala i nasilja, postao je jedno od najsigurnijih područja u Europi.“ (www.nytimes.com, zadnja izmjena 29. 5. 2008.)

dozu negativnoga jer je njime autor članka možda htio ukazati na činjenicu da je došlo do svojevrsne alijenacije i rascjepkanosti među ljudima pa je tako na globalnoj razini došlo do *balkanizacije*. Taj primjer, međutim, nema negativne konotacije u onome smislu da podrazumijeva bilo što drugo osim rascjepkanosti i nesnošljivosti, već se ta doza negativnoga nazire upravo u toj kritici izolacijskoga društva u kojemu živimo, samo što je autor uporabio možda malo prekontroverznu riječ kao što je *balkanizacija*. Vjerojatno je autorova prvotna namjera bila ukazati na najvažniji problem današnjice, a to je ljudsko otuđenje jednih od drugih te činjenica da svatko živi svojim životom misleći u prvome redu na stjecanje što je više moguće materijalnih dobara. Gledajući na to iz te perspektive, možda riječ *balkanizacija* služi kao izvrstan intenzifikator kritike društva u kojemu živimo. Govoreći o *balkanizaciji*, valja spomenuti kako se nakon završetka II. svjetskog rata pojam rabio u kontekstu osnaživanja osjećaja poniženja i obeščaćenosti nesretnih ljudi.

Postoje i neki drugi epiteti koje *Balkan* dobiva od stranaca na njihovim proputovanjima, a to su: polurazvijen, polukolonijalan, polucivilizacijski, poluorijentalan. Osim toga, često se puta za *Balkan* kaže da je most, no to se gotovo uvijek veže uz lik i djelo Ive Andrića (*Na Drini ćuprija*). Jedna od negativnijih konotacija koje ime *Balkan* sa sobom nosi svakako je da ono podrazumijeva europsku periferiju ili provinciju. Ponekad mu se obraća i kao *zapadu Istoka* što ne mora nužno imati negativne konotacije; prije bi to bile neutralne, štoviše, pozitivne konotacije. Naime, ako se kaže da je *Balkan* „*zapad Istoka*“, tada se obično smatra da je taj Istok nazadan u odnosu na zapadnu Europu i Zapad uopće (Amerika i ostatak svijeta), a *Balkan* kao zapadna točka *toga* Istoka može, stoga, biti smatran naprednijim dijelom *toga* Istoka.

Balkan – problem Europe i svijeta

Zašto je *Balkan* i nakon toliko godina po završetku svih ratova na tim područjima i dalje jedna velika prepreka stabilnosti Europe, a tako i svijeta? Što je to što *Balkan* čini toliko kaotičnim i dinamičnim da se za njega često kaže da je „bure baruta“? To se, među ostalim, pita i poznata povjesničarka Marija Todorova koja se ponajprije bavi problemom *Balkana*, a koja kaže: „Postoji li ijedna suparnička grupa koju njeni protivnici nisu ocrnili kao *Balkan* ili optužili za *balkanizaciju*?“ (Todorova, 1999: 15). Odgovori na ta i mnoga druga pitanja duboko su ukorijenjeni u povijesnim činjenicama koje su obilježile ne samo jedan narod, jednu kulturu već čitav jugoistok Europe koji, iz tih razloga, predstavlja veliku prijetnju miru i stabilnosti na globalnoj razini. Kao što je općepoznato, razlozi su takve uzburkane i vječno nestabilne situacije na *Balkanu* upravo vjerska previranja. Naime, na jednom geo-

grafski tako malom prostoru kao što je Jugoistočna Europa, odnosno *Balkan* postoji mnogo različitih religija i entiteta. Najbolji je primjer za to država Bosna i Hercegovina u kojoj je ta vjerska i etnička diverzitetnost eskalirala 1992. godine kada su nacionalni vođe pojedinih država s područja bivše Jugoslavije htjeli pripadnike svoje narodnosti pripojiti „matici zemlji“, što je na kraju imalo kobne posljedice. Takav genocidni ishod tih sukoba i danas je vrlo aktualna i neiscrpa tema, te se stoga opravdano kaže za *Balkan* da je „bure baruta“. No nije samo BiH država koja predstavlja problem stabilnosti na *Balkanu*; tu još ulazi i stalna nesnošljivost između Grčke i Turske zbog Cipra, koji je, kako znamo, podijeljen među tim dvjema zemljama. Naravno, u posljednje vrijeme, postoje nemiri između Grčke i Makedonije i to zbog imena države, ali i dugo vremena loši odnosi između Hrvatske i Slovenije. O samome *Balkanu* i situaciji ondje Marija Todorova⁶ kaže sljedeće: „U širem smislu riječi, regija koju danas nazivamo Balkanom, tj. južноеvropski poluotok, jest kompleksan rezultat međugre brojnih povijesnih utjecaja: političkih, ekonomskih, društvenih, kulturnih itd. U užem smislu riječi, može se reći da je Balkan ustvari otomansko naslijeđe, jer regija je svoje ime zadobila u otomanskom periodu, a također postoje elementi iz otomanske baštine, ili oni koji se takvim smatraju, koji su ovo ovjekovječili.“

Najvažnije je pitanje, kada je riječ o problematici upotrebe imena *Balkan* i njegovih izvedenica, to što direktno ili indirektno javno mišljenje Europe i svijeta utječe i na precepciju samih *Balkanaca* na sve to. Sljedeći primjer najbolje ilustrira negativno konotativno značenje imena *Balkan*, ali i mišljenje o Hrvatskoj u kontekstu pripadnosti balkanskome podneblju:

(4) *Hrvatska je Balkan, a ne moderna europska država.* (www.nacional.hr, zadnja izmjena 23. 12. 2008.)

Sljedeći pak primjer izvrsno objašnjava viđenje *balkanskoga* područja:

(5) *Turneja Bidena po BiH, Srbiji i Kosovu, znači da nakon kraha utjecaja EU u regiji slijedi povratak SAD u osjetljivu balkansku zonu sumraka.* (Glas Slavonije, 12).

U tome primjeru jasno je dano do znanja na koji se način gleda na područje *Balkana*; kao na zonu sumraka. Razlozi su takvih negativno protkanih komentara na račun *Balkana* nalaze u činjenici da je područje *Balkana* obilježeno raznim previranjima i raznim nemirima, ali i lošim potezima njihovih političkih predstavnika.

Prizma kroz koju ostatak svijeta gleda na Balkan u velikoj mjeri odražava se na percepciju samih *Balkanaca* na *Balkan*. Naime, sve se češće može čuti upotreba imena *Balkan* u negativnome kontekstu, a dolazi od samih *Balkanaca*. To se pak može vidjeti u sljedećoj izjavi ogorčene hrvatske pjevačice Ivane Kindl:

⁶ www.bhdani.com (br. 218, zadnja izmjena 10. 8. 2001.)

(6) *Uvijek ćemo ostati Balkanci koji žele biti Europa.* (www.index.hr, 14. 4. 2009.)

U prethodnome se primjeru jasno vidi na koji se način i sami *Balkanci* doživljavaju. Naravno, ne valja podleći generalizaciji i reći da se tako osjećaju svi *Balkanci*, no bitno je naglasiti da je negativna upotreba toga imena ili njegovih inačica ostavila svoj trag i na same *Balkanace* koji očito, kada nešto *zagusti* ili je loše u državi, nepravedno to pripisuju *balkanskome* ozračju. Valja reći da unatoč činjenici da se veliko mnoštvo srami svojih *balkanskih* korijena, postoje i oni koji su iznimno ponosni na to da su pripadnici *balkanskoga* poluotoka, koji vole „svoj *Balkan*“ i svoje sunarodnjake *Balkanace*. Jedna je od njih i Marija Todorova⁷ koja kaže. „Naravno, nije nužno da baš svi vole Balkan. Igrom slučaja ja osjećam posebnu emotivnu, pa čak i estetsku, povezanost s Balkanom, a još mnogo ljudi, jednako Balkanaca i ne-Balkanaca, dijeli ovo osjećanje. Ali osnovni dio recepta za pravilan odnos prema Balkanu nije element ljubavi. Ono glavno jest ono drugo, nedostatak ponosa ili stida, riječju – mirni stav prihvatanja, prihvatanja Balkana ne kao zastranjenja, nego kao zanimljivog fenomena u svoj njegovoj kompleksnosti, sa ružnim i lijepim osobinama podjednako.“ Baš poput Todorove, i Kim Mehmeti⁸, albanski i makedonski polemičar, esejist i novelist, osjeća velike količine ponosa na činjenicu da je *Balkanac* pa na pitanje „Osjeća li se *Balkanacem*?“ u jednom intervjuu odgovara sljedeće: „Ja se dičim što sam *Balkanac*. Meni Balkan nije metafora zla, nego baština kulture koja je značajna za cijelu Europu.“

Nacionalizam na Balkanu

Kada se već spominju ružne i lijepe osobine *Balkana*, s tim u vezi često je i iracionalan sram, odnosno iracionalna ljubav spram *Balkana*. Naime, to znači da pojedini *Balkanci* osjećaju sram zbog svoje pripadnosti *balkanskome* podneblju; drugi pak osjećaju beskrajnu ljubav spram *Balkana*, no ta ljubav nemali broj puta graniči s nacionalizmom. Spomenuti nacionalizam, izražen u svakome narodu, ima za svoju posljedicu stvaranje kulturnih stereotipa, a o tome Dubravka Oraić-Tolić (2005: 270) kaže: „Moderni su kulturni stereotipi nastali utemeljenjem na dvjema velikim idejama – ideji o naciji i ideji o besklasnom društvu, odnosno na dvjema velikim ideologijama – nacionalizmu i komunizmu.“ Činjenica da na prostorima *Balkana* postoji mnogo nacionalno obojenih pripadnika koji svoj nacionalizam pravdaju povijesnim činjenicama, a pod tim se uglavnom podrazumijeva rat koji je, na veliku žalost, još uvijek osnovna determinanta tih prostora i nije posebno začuđujuća. Nacionalizam na *balkanskim* područjima u današnje vrijeme sve

⁷ Isto kao 6.

⁸ Isto kao 6.

je više izražen, posebice zbog toga što su balkanske zemlje⁹ (Albanija, BiH, Bugarska, Crna Gora, Grčka (samo kopno), Kosovo, Hrvatska (sve područje južno od Save, ali bez središnje Hrvatske), Makedonija, Rumunjska (Dobrudža), Slovenija (zapadni dio), Srbija (izuzevši Vojvodinu), Turska (istočna Tračka) uglavnom tranzicijske zemlje koje pretendiraju na skorašnji ulazak u Europsku uniju, izuzev Grčke, Bugarske, Rumunjske, i Slovenije koje ondje već jesu. Govoreći o *balkanskome* nacionalizmu, Todorova tvrdi sljedeće: „No, opet, i pored svih stereotipa o zaraznome balkanskom nacionalizmu, većina nacionalizama na *Balkanu* u suštini je defanzivne prirode, a njihov intenzitet direktna je posljedica problema nekonsolidovanih nacionalnih država i krize društvenog identiteta“ (Todorova, 1999: 314). Postoji mišljenje da je nemoguće imati pozitivno mišljenje o balkanskim narodima te uopće o *Balkanu* iz razloga što ni sami unutarbalkanski odnosi nisu korektni. Drugim riječima, sukobi među pojedinim državama na prostoru *Balkana* zapravo sugeriraju i idu „ruku pod ruku“ s postojećim mišljenjem o *Balkanu* kao izvoru konflikta i primitivizma. Najbolji bi primjer bili aktualni odnosi između Slovenije i Hrvatske. Naime, kao što je poznato, Slovenija blokira ulazak te postavlja ultimatum za ulazak Hrvatske u Europsku uniju zbog nemogućnosti dogovora oko granice.¹⁰ Taj primjer samo je jedan od mnogih koji igraju značajnu ulogu u stvaranju pozitivne slike Balkana. Evo i dvaju primjera negativne slike *Balkana* kakvu ima Europa, odnosno svijet:

(7) *Ahtisaariju dosadio Balkan i tamo ne želi posredovati.* (www.24sata.hr, zadnja izmjena 8. 4. 2009.)

(8) *I Slovenci i Hrvati su najobičniji Balkanci.* (www.index.hr, zadnja izmjena 25. 12. 2008.)

Oba primjera pokazuju da je Europa (i svijet) došla do svojevrsnog zasićenja vezanog uz unutarbalkansku (ne)interakciju.

Zaključak

Balkan je još uvijek, kako u geografskome, tako i u društveno- političkome smislu, pojam koji izaziva prijepore i nesuglasja. Vrlo konfliktna i kaotična situacija izazvana stalnim vjerskim sukobljavanjem na Balkanu ima za svoju posljedicu poprilično nisko mišljenje europskih i svjetskih „moćnika“. Često je puta *Balkan* shvaćen u kontekstu perifernoga dijela Europe, a samim time smatran je i nazadnim. Stoga, kada se upotrijebi ime *Balkan* u svjetskome medijskom diskurzu, tada to obično nema pozitivne konotacije. To isto vrijedi i za izvedenice toga imena; dakle: *Balkanac*, *balkanizacija*, *balkanski* i dr. Balkanci se obično smatraju veseljacima koji su uvijek za za-

⁹ Misli se na geografsko određenje Balkana.

¹⁰ Tekst je nastao u vrijeme kada su postojala jasno izražena nesuglasja između dviju država.

bavu, koji su vrlo temperamentni, ali i koji su nazadni u nekom civilizacijskome smislu. Često ih se smatra prljavima i zapuštenima, te postoji neko sveopće nepovjerenje spram njih. U novije vrijeme Europa rabi termin *Jugoistočna Europa* s ciljem da bude politički korektna ili da ublaži, odnosno neutralizira stvarno poimanje *Balkana*. Takvo negativno stajalište Zapada ima veliki utjecaj i na pojedine pripadnike *Balkana* koji se srame te pripadnosti i imaju osjećaje inferiornosti spram Zapada. Tko je kriv za takvu percepciju *Balkana* u 21. stoljeću, uvijek će biti i ostati za sve nas jedna velika enigma.

Izvori

<http://www.dnevnik.hr>, zadnja izmjena 13. 1. 2007.

<http://www.glas-slavonije.hr/kolumnist.asp>, Ivica Šola, *Globalizacija nije balkanizacija*, zadnja izmjena 4. 9. 2002.

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/>, ur. Ig. M., zadnja izmjena 25. 12. 2008.

<http://www.index.hr/vijesti/clanak/art>, zadnja izmjena 14. 4. 2009.

<http://www.nacional.hr/clanak/50626>, DPA, *Hrvatska je Balkan, a ne moderna europska država*, ur. Hrvoje Šimičević, zadnja izmjena 23. 12. 2008.

<http://www.nytimes.com/2008/05/29/world/europe/29iht-balkans.4>, *Balkans are no longer a hotbed of crime, UN report says*, zadnja izmjena 29. 5. 2008.

<http://www.24sata.hr/news/clanak>, ur. Ivana Vašarović, zadnja izmjena 8. 4. 2009.

Glas Slavonije

Literatura

Lindstrom, Nicole 2007., preuzeto s <http://www.jutarnji.hr/clanak/art>, zadnja izmjena 24. 11. 2007.

Luketić, Katarina 2008. Bijeg s Balkana. *Zarez*, br. 224., preuzeto s <http://www.zarez.hr/224/temabroja1.html>, zadnja izmjena 7. 2. 2008.

Mehmeti, Kim 2009. Schengenska balkanizacija Balkana, preuzeto s <http://www.slobodnadalmacija.hr/spektar/tabid/94/article/>, zadnja izmjena 21. 2. 2009.

Oraić-Tolić, Dubravka 2005. *Muška moderna i ženska postmoderna - rođenje virtualne zbilje*, Zagreb: Naklada Ljevak.

Todorova, Marija 1999. *Imagarni Balkan*, Beograd: Biblioteka xx VEK, 102.

Todorova, Marija 2001. Balkan nije ni bolji ni gori. *Dani*, br. 218., preuzeto s <http://www.bhdani.com>, zadnja izmjena 10. 8. 2001.

www.bs.wikipedia.org/wiki/Balkan, zadnja izmjena 25. 10. 2010.